

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ

О. Б. Каламан, С. П. Левченко

МЕНЕДЖМЕНТ

Конспект лекцій

Одеса

2024

УДК: 330.1

Конспект лекцій з дисципліни «Економічна теорія» для студентів, які навчаються за спеціальністю 181 «Харчові технології» освітньої програми «Ресторанні технології» СВО «Бакалавр» денної та заочної форм навчання / О.Б. Каламан. Одеса: МГУ, 2024. 30 с.

Укладач:

О. Б. Каламан, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри

С. П. Левченко, викладач кафедри

Рецензент:

Н. Д. Маслій, доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Рекомендовано до друку рішенням Вченої Ради

Міжнародного гуманітарного університету

(протокол № 1 від 31.08.2024)

Дисципліна «Економічна теорія» є базовою та важливою складовою економічної освіти і вивчається з метою розкриття основних принципів, концепцій та теорій, які лежать в основі сучасної економічної науки та діяльності. Основною метою цього курсу є ознайомлення студентів із базовими економічними законами, а також надання студентам глибокого розуміння економічних закономірностей та явищ, що відбуваються у сфері економіки, а також розвиток аналітичного та критичного мислення.

Метою курсу «Економічна теорія» є надання студентам фундаментальних знань і розуміння базових економічних концепцій, принципів та моделей, які є основою для подальшого вивчення та аналізу інших дисциплін економічного спрямування, а також формування аналітичних та критичних навичок для розуміння та вирішення складних економічних проблем у сучасному світі..

Передумови для вивчення. Даний курс є базовим для вивчення економічних та управлінських дисциплін. У подальшому дана дисципліна передуює вивченню дисципліни «Економіка підприємства»

ОЧІКУВАНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКІ ПЛАНУЄТЬСЯ СФОРМУВАТИ ТА ДОСЯГНЕННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У процесі реалізації програми дисципліни «Економічна теорія» формуються наступні компетентності із передбачених освітньою програмою:

Інтегральна компетентність

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми технічного і технологічного характеру, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов у виробничих умовах підприємств харчової промисловості та ресторанного господарства та у процесі навчання, що передбачає застосування теоретичних основ та методів харчових технологій.

Загальні компетентності

ЗК 1. Знання і розуміння предметної області та професійної діяльності.

ЗК 2. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 6. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт

ЗК 9. Навички здійснення безпечної діяльності.

ЗК 10. Прагнення до збереження навколишнього середовища.

ЗК 13. Здатність реалізувати свої права та обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Спеціальні (фахові) компетентності

СК 6. Здатність укладати ділову документацію та проводити технологічні та економічні розрахунки.

СК 10. Здатність розробляти проекти нормативної документації з використанням чинної законодавчої бази та довідкових матеріалів.

Навчальна дисципліна «Товарознавство харчових продуктів у готельно-ресторанній сфері» забезпечує досягнення програмних результатів навчання (ПР), передбачених освітньою програмою:

ПР 2. Виявляти творчу ініціативу та підвищувати свій професійний рівень шляхом продовження освіти та самоосвіти.

ПР 20. Вміти укладати ділову документацію державною мовою

ПР 25. Виявляти творчу ініціативу з питань ринкової трансформації економіки

ПР 28. *Розробляти концепції та проекти закладів ресторанного господарства з урахуванням регіонального аспекту та стратегічних пріоритетів України.*

Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною

Знання:

1. Основні поняття та категорії економічної теорії (попит, пропозиція, ринок, конкуренція, ресурси, капітал, доходи тощо).
2. Економічні системи (планова, ринкова, змішана економіка) та їх еволюція.
3. Механізми функціонування світової економіки (глобалізація, міжнародна торгівля, валютні курси, інтеграційні процеси).

4. Методи економічного аналізу та моделювання (графічний, табличний, математичний). 5. Основні теорії та концепції, розроблені економістами різних історичних епох.

Уміння:

1. Аналізувати економічні явища та процеси на мікро- та макрорівнях.
2. Застосовувати економічні теорії для оцінки поведінки споживачів, виробників, урядів і ринків.
3. Використовувати методи економічного аналізу для прогнозування змін на ринку.
4. Інтерпретувати статистичні дані, що відображають економічні показники (ВВП, рівень безробіття, інфляція тощо).
5. Будувати графіки, таблиці та економічні моделі для ілюстрації взаємозв'язків між змінними.
6. Оцінювати вплив економічної політики на суспільство та бізнес.
7. Робити висновки на основі економічного аналізу та аргументувати їх.

Навички:

1. Робота з економічною інформацією (збір, обробка, аналіз).
2. Використання програмного забезпечення для економічного аналізу (Excel, спеціалізовані економічні програми).
3. Вміння працювати з аналітичними матеріалами, науковими статтями та статистичними збірниками.
4. Розробка простих економічних моделей та прогнозів.
5. Розв'язання прикладних задач з економічної теорії (наприклад, розрахунок еластичності, рівноважної ціни, точок беззбитковості).
6. Критичне мислення при оцінці економічних явищ та політики.
7. Комунікація економічних ідей у письмовій та усній формі (написання аналітичних записок, презентація висновків).

ТЕМА 1. Основні поняття економічної науки.

- 1.1. Поняття економіки як науки, її зв'язок з іншими науками
- 1.2. Основні етапи розвитку економічної теорії
- 1.3. Предмет, мета і функції економічної теорії
- 1.4. Методи економічної теорії
- 1.5. Економічні закони і категорії

1.1. Поняття економіки як науки, її зв'язок з іншими науками

Вперше поняття «економіка» ввів філософ Ксенофонт у III ст. до н.е. У перекладі з грецької «ойкос» означає дім, «номос» – вчення, закон, тобто економіка – це вчення про ведення господарства. Аристотель, описуючи організацію господарства в маєтку рабовласника, фактично обґрунтував суть економіки як науки про домашнє господарство.

Економіка як наука про господарську діяльність виникла лише в XVII-XVIII ст., у період капіталізму. Нині термін «економіка» застосовується у двох значеннях: – економіка – це об'єктивна сфера господарської діяльності, де створюються необхідні для людей блага, яка включає безпосередньо виробництво життєвих благ, обмін ними, їх розподіл і споживання. Іншими словами, економіка – це народне господарство; – економіка – це наука, що вивчає виробництво, обмін, розподіл і споживання життєвих благ у народному господарстві як країни в цілому, так і в певних галузях, в окремих підприємствах тощо.

1.2. Основні етапи розвитку економічної теорії

Економічна теорія як наука пройшла довгий шлях розвитку. 1 етап – зародження економічної думки в стародавньому світі (V-VI ст. до н.е.). Ксенофонт, Платон, Аристотель, мислителі Риму, Індії, Китаю прагнули ідеалізувати і зберегти назавжди рабовласництво і натуральне господарство як головні умови відкритого розумом “природного порядку”, що охороняється законом (поділ людей на прошарки, поділ праці на фізичну і розумову, переважаючий розвиток землеробства порівняно із ремеслом і торгівлею). Докази ідеологів стародавнього світу базувались переважно на категоріях моралі, етики і були спрямовані проти вільного функціонування грошового і торговельного капіталу, в яких вбачалася штучна сутність, що порушувала принцип еквівалентності і пропорційності процесу обміну товарів на ринку за їх вартістю. Так, на думку Ксенофонта (430-356 рр. до н.е.), гроші були винайдені людством для того, щоб за їх допомогою здійснювався товарний обіг і накопичення багатства, а не збагачення лихварів (мінйїл). Аристотель (384-322 рр. до н.е.) висунув концепцію поділу всіх видів господарств і

діяльності людей на дві сфери – економіку (землеробство, ремесло, дрібна торгівля), що сприяє задоволенню нагальних потреб суспільства, і хремастику (велика торгівля, лихварські, посередницькі операції), сутність якої – мистецтво наживи, тобто все більше володіння грошима

Меркантилізм. Багато європейських країн у період з XV до середини XVIII ст. знаходилися під впливом економічного вчення меркантилізму. Яскравим представником цього напрямку економічної думки в Англії був Томас Ман. Один із меркантилістів, француз Антуан Монкрент'єн, дав економічній науці нову назву – «політична економія» (1615 р., праця «Трактат політичної економії»).

У цей період економічна наука розглядає вчення про національне, суспільне господарство та мистецтво його ведення. Термін «політична економія» складається з трьох слів: «політейя» (суспільний устрій), «ойкос» (дім, господарство), «номос» (закон). Разом отримуємо: закони або правила суспільного господарства. Меркантилізм можна розглядати як рекомендації державі щодо ведення всього суспільного господарства, управління економікою країни. Сутність меркантилізму зводилась до наступного: багатство – це передусім золото, на яке можна купити все. Його приносить торгівля. При цьому багатіють ті держави, які в змозі ввозити багато золота, не допускаючи його вивозу. Тому держава повинна заохочувати мануфактури, що виготовляють товари для вивозу, а також обмежувати ввезення товарів з інших країн, за які потрібно розраховуватися золотом.

Фізіократія. Центром фізіократичних ідей була Франція. Їх найбільша популярність припала на середину XVIII ст. Найбільш видатним представником фізіократів був Франсуа Кене. Визначення «фізіократія» складається з двох слів: «фізіс» (природа) та «кратос» (влада). Разом: влада природи. Основні перспективи економічного розвитку суспільства пов'язувалися фізіократами з сільським господарством. На їхню думку, держава повинна відійти від практики підтримки промисловості. Продукція сільського господарства та інші природні ресурси – справжнє джерело багатства. Реальне багатство виникає від землі. Найкраще для держави, вважали фізіократи, – дати подіям розвиватися природним шляхом, не втручатися у підприємницьку діяльність. Ця ідея виражалась фразою: «нехай йде, як йде».

Класична політична економія

У 1776 р. з'явилася одна із найзначніших книг за всю історію людської цивілізації. Вона називалась «Дослідження про природу та причини багатства народів», її автором був професор філософії з Глазго Адам Сміт. Згодом він отримав титул «батька економіки».

Можна сказати, що основи політичної економії як самостійної науки були закладені саме А. Смітом. А. Сміт вважав, що багатство нації створюється у процесі виробництва, і не тільки сільськогосподарського.

Продуктивність праці є вирішальним фактором праці, конкуренції, підвищує продуктивні можливості суспільства. Держава, на думку А. Сміта, повинна здійснювати лише мінімальне втручання в економіку – «laissez faire». Ринок сам, вважає А. Сміт, зробить все необхідне для ефективного розподілу ресурсів, організації виробництва, розподілу товарів та доходів. Він порівнював ринок з «невидимою рукою», яка ефективно направляє індивідуальні економічні сили.

До видатних теоретиків класичної політичної економії відносяться ще два представники Англії: Давид Рікардо («Основи політичної економії та оподаткування», 1817 р.) і Джон Стюарт Мілль («Основи політичної економії», 1848 р.)

Марксистська альтернатива

Приблизно з середини ХІХ ст. у економічній науці розвивався ще один напрямок, альтернативний до тих економічних традицій, що склалися, – марксизм.

Карл Маркс народився у Німеччині, але у віці 24 років через політичні причини назавжди покинув батьківщину, провівши значну частину свого життя в Англії. У 1867 р. вийшов у світ перший том його фундаментальної праці «Капітал». Другий та третій том були відредаговані та видані другом та соратником Фрідріхом Енгельсом вже після смерті автора. К. Маркс вважав, що історичний розвиток майже повністю визначається діями економічних факторів, зрозуміти причини тих або інших подій можна тільки через аналіз дій економічних сил. Наріжним камінням марксистського вчення вважається теорія додаткової вартості. Остання представляє собою різницю між вартістю товару та вартістю робочої сили, яка створює цей товар. Капіталіст несправедливо присвоює додаткову вартість, здійснюючи тим самим експлуатацію праці. К. Маркс робить висновок про неминучість загибелі капіталістичної системи, оскільки в ній закладені глибинні внутрішні протиріччя: капіталісти прагнуть зменшити свої витрати по заробітній платі, але, тим самим, виникає зменшення купівельної спроможності суспільства, виникає криза виробництва. Зрештою робітники, на думку К. Маркса, скинуть владу капіталістів-експлуататорів.

Неокласицизм – стверджує, що за допомогою ринку, конкуренції можна забезпечити рівновагу в економіці.

Неокласицизм має такі основні напрями:

а) маржиналізм (Карл Менгер, Фрідріх фон Візер, Євген фон Бем-Баверк, Леон Марі Еспрі Вальрас), або теорія “граничної корисності”, стверджує, що величина вартості товару визначається граничною корисністю одного з факторів виробництва за незмінної величини інших;

б) **монетаризм** (його засновник – Мілтон Фрідмен), прихильники якого вважають найбільш ефективним регулювання економіки державою через регулювання показників грошової маси в обігу;

3) **інституціоналізм** (Торстейн Веблен, Джон Ричард Комманс, Уолтом Гамільтон, Джон Аткинсон Гобсон), прихильники якого вважають, що силою, яка рухає суспільний розвиток, є інститути. Під інститутами вони розуміють або соціальні явища (сім'я, монополія, держава, профспілки), або прояв соціальної психології, поведінку, спосіб мислення (звичаї, традиції, звички).

На противагу неокласичній теорії, виникає інша – **кейнсіанська**. Англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса вважають найбільш відомим економістом ХХ ст. Можна, наприклад, зустріти таку фразу про нього: теоретик, який відкрив економіці дорогу в ХХ ст. Ідеї Кейнса дійсно здійснили великий вплив на світовий розвиток у ХХ ст.

У 1936 р. була опублікована найвідоміша книга Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей». У ній були представлені основні економічні ідеї автора. Серед них ті, які дали підстави говорити про «кейнсіанську революцію». Що ж революційного було у теорії Кейнса? Передусім те, що він докорінно переглянув класичне визначення економічної ролі держави. На думку Кейнса, держава повинна відмовитися від політики «laissez faire» та активно брати участь у регулюванні економічних процесів, проводити стабілізаційну макроекономічну політику.

Потрібно сказати, що той час економічна дійсність вже явно не входила у рамки традиційних схем, згідно з якими ринок найкращим чином «все зробить сам». Факти свідчили про значний рівень безробіття, про суттєві коливання об'ємів національного виробництва, про нестабільність загального рівня цін та наявність інших несприятливих явищ. Кейнсіанська теорія ставила діагноз та пропонувала рецепти лікування цих економічних хвороб. Зокрема, пропонувалось, що тільки активна фінансова політика держави, що стимулювала попит могла б впоратися з проблемою масового безробіття.

Кейнс заклав основи теорії змішаної економіки як системи взаємодії ринкового та державного регулювання економічних процесів. У наш час кейнсіанські ідеї є широко прийнятими, державне регулювання економіки розглядається як щось саме по собі зрозуміле.

Сучасні тенденції

Для економічної науки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. характерними стали передусім дискусії стосовно фундаментальних економічних проблем, які проводяться в аспекті визначення найбільш ефективного співвідношення ринкового та державного регулювання економічних процесів.

У рамках кейнсіанської традиції розвиваються ідеї більш повного врахування факторів економічного зростання, розробляються моделі

державного регулювання для різноманітних стадій економічного циклу, використання податково-бюджетних інструментів регулювання (Р. Харрод, Е. Домар, Дж. Робінсон).

Неокласичні ідеї ліберального державного впливу на економічне життя суспільства підтримані представниками монетаризму (М. Фрідмен), неолібералізму (Ф. Хайєк), теорії соціально-орієнтованого ринкового господарства (Л. Ерхард), економіки пропозиції (А. Лаффер), теорії раціональних очікувань (Р. Лукас).

Особливе місце займає неоінституціоналізм – теорія прав власності (Р. Коуз), теорія економічної організації (Р. Коуз, О. Уільямсон), теорія суспільного вибору (Дж. Б'юкенен).

У цілому необхідно відмітити, що економічна теорія не є набором «священих правил». Вона змінюється, постійно шукає шляхи більш глибокого пізнання економічного життя, вияву її закономірностей.

1.3. Предмет, мета і функції економічної теорії

У широкому значенні економічна теорія вивчає, як саме люди, використовуючи обмежені ресурси, створюють різні життєві блага, досліджує, як необхідно організувати виробництво, обмін, розподіл того, що створено в суспільстві, щоб якнайповніше задовольнити потреби людей.

За час розвитку економічної науки уявлення про її предмет постійно змінювалися й трансформувалися. Яким же чином сьогодні визначається предмет економічної теорії? Для цього нам необхідно виявити ті похідні умови, з яких починає існувати суспільство. Як відомо, основою людського життя є потреби. Потреби тісно пов'язані з економічним інтересом. Економічні інтереси виявляються у цілях та діях, спрямованих на задоволення потреб.

Предметом вивчення основ економічної теорії є закономірності й фактори виробництва, обміну, розподілу і споживання життєвих благ та економічна поведінка людей в цих процесах. Завданням кожної науки є розкриття сутності явищ і процесів, що вивчаються.

Завданням економічних досліджень є розробка наукової теорії про ефективне господарювання та втілення її в практику.

Метою основ економічної теорії є вивчення дійсності, пояснення зв'язків між явищами, формування принципів, за якими треба діяти для того, щоб господарювання в країні було ефективним.

Економічна теорія надає наукове пояснення вимог чинних законів, тобто доводить їх до підприємців, управлінських і господарських структур у вигляді законів економіки. Усякий відхід від теорії призводить до *суб'єктивізму* (ігнорування об'єктивних вимог й умов, отже – висунення необґрунтованих

завдань і рішень), що врешті-решт обертається нераціональним використанням природних, матеріальних, фінансових, людських ресурсів, породжує диспропорції в суспільному виробництві та соціальні суперечності. Тому на базі досліджень економічної теорії, політекономії та інших наук створюється науково обґрунтована економічна політика, основні напрями якої визначено у ст. 10 Господарського кодексу України. Економічна політика через господарський механізм позитивно впливає на економіку лише в тому випадку, коли вона є реалістичною, тобто орієнтованою на поставлені цілі, які відбивають нагальні інтереси суб'єктів суспільства, і спирається на реальні можливості, ресурси соціально-економічного розвитку. Для реалізації політики розробляється економічна стратегія, яка базується на пізнанні економічних законів, інтересів і суперечностей в системі інтересів, виборі методів та інструментів реалізації стратегії, визначенні головних напрямків і пріоритетів розвитку економіки, визначенні соціально-економічної та політичної концепції розвитку країни.

Сучасна економічна теорія виконує такі основні **функції**:

- пізнавальну – розкриття суті економічних законів і категорій та форм їх вияву, механізму їх дії;
- практичну – обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності виробництва з метою забезпечення зростання життєвого рівня населення;
- світоглядну (виховну) – формування нового типу економічного мислення, сучасного світогляду людини.

Отже, **предметом** вивчення економічної теорії є закономірності і фактори виробництва, обміну, розподілу і споживання життєвих благ та економічна поведінка людей у цих процесах, завданням економічних досліджень є розробка наукової теорії про ефективне господарювання та втілення її в практику.

1.4. Методи економічної теорії

Термін «метод» походить з грецької й означає шлях до чогось. У найбільш загальному значенні метод означає засіб пізнання як систему прийомів і операцій з метою уявного відтворення предмета, який вивчається.

Економічна теорія використовує дві групи **методів**:

загальнонаукові:

- метод наукової абстракції, оснований на очищенні інформації від випадкового, неістотного; виділення і вивчення в ній стійкого, типового; за допомогою цього методу виявляють і формують економічні категорії;

- методи аналізу і синтезу, основані на вивченні окремих сторін явища, дослідженні кожної з причин, що викликали його, узагальненні інформації, формуванні основних принципів, закономірностей в цих явищах;

- методи логічного та історичного підходу;

- методи індукції і дедукції, основані на дослідженні явищ від окремої одиниці до системи в цілому і навпаки;

- метод порівняння – оснований на порівнянні властивостей одного явища з іншим, вивченні схожості явищ та їх відмінностей.

спеціальні:

- моделювання поведінки людей;

- методи кількісного і якісного аналізу (якісний аналіз – для характеристики сутності економічних категорій і законів; кількісний – для виявлення речового змісту, при цьому застосовуються засоби математики, статистики);

- експертних оцінок та інші.

Таким чином, загальнонаукові та спеціальні методи вивчення економічної теорії дозволяють в повному обсязі проаналізувати економічні процеси в Україні.

Кожна наука спирається на свої специфічні поняття. Серед понять економічної науки центральне місце належить економічним категоріям.

Економічні категорії – теоретичні вирази, мислені форми виробничих (економічних) відносин, економічних явищ і процесів, які реально існують.

Економічні категорії поділяються на:

- *загальноекономічні* – властиві всім типам господарювання (наприклад, праця, продукт праці, засоби праці);

- *специфічні* – властиві лише даному типу господарювання (наприклад, оброк, рабовласник);

- *особливі* – існують в окремих системах на окремих стадіях розвитку суспільних формацій (наприклад, у системі товарно-грошових відносин – товар, гроші).

Економічний закон – це об’єктивні, постійні, стійкі, сталі причинно-наслідкові взаємозв’язки між економічними явищами чи процесами.

Економічні закони існують об’єктивно, тобто незалежно від волі, свідомості та намірів окремих людей, їх не можна створити, вони формуються поза межами свідомості та волі людей. Цим вони наближаються до законів природи. Люди не тільки використовують їх, але й створюють для них певні

умови. Але економічні закони – це закони про економічне життя, тобто життя з участю людей. Отже, економічні закони не можуть діяти без участі людей.

Система економічних законів включає **чотири їх типи**:

- *загальні економічні закони*, що властиві всім суспільним формаціям (закон зростання продуктивності праці, закон економії робочого часу, закон зростання потреб);

- *особливі економічні закони*, що діють в декількох економічних формаціях (закон вартості, закони попиту і пропозиції);

- *специфічні економічні закони*, що діють лише в межах одної суспільної формації (основний економічний закон формації);

- *закони, що діють на одній зі стадій суспільної формації* (закон породження монополії концентрацією виробництва).

Будь-який закон виражає причинно-наслідковий зв'язок процесів,

що повторюється, тобто один процес є причиною, інший – наслідком.

Форми вияву закону – це результат дії причинно-наслідкового

зв'язку, те, що можна спостерігати на поверхні розвитку економічних

явищ. Наприклад, дія законів попиту і пропозиції проявляється в тому,

що при перевищенні пропозиції над попитом зменшується ціна товару, а отже – обсяги його виробництва.

Пізнання економічних законів включає три ступені:

- із багатьох економічних зв'язків виявляють істотні, що мають стійкий характер;

- формулюють сам закон як закон науки;

- перевіряють закон науки на практиці.

Використання економічних законів має також **три рівні**:

- *політико-економічний* – економічна теорія як наука дає наукове пояснення вимог чинних економічних законів, доводить ці вимоги до підприємств, управлінців. З урахуванням дії економічних законів, рівня розвитку продуктивних сил, поєднання економічних інтересів створюється науково обґрунтована концепція розвитку економіки;

- *безпосередньо управлінський рівень* є компетенцією органів державної влади, які на основі законів економіки, створеної концепції її розвитку визначають форми і засоби господарювання (закони Верховної Ради України), визначають і затверджують економічні показники (нормативні акти виконавчої влади);

– *рівень практики господарювання* – використання економічних законів у господарюванні окремих підприємств, організацій, установ.

Отже, наукова економічна теорія трансформується в практику через економічну політику і стає рушійною силою розвитку суспільства за умови поєднання інтересів господарюючих суб'єктів.

Тема 2. Суспільне виробництво та форми його організації

Потреби як рушійна сила економічної діяльності

Потреби – це внутрішні спонукальні мотиви діяльності людини. Іншими словами, це стан незадоволеності, який людина бажає змінити, або задоволеності, який вона бажає продовжити.

Потреби є відображенням біологічної та соціальної сутності людей. Перші з'являються з моменту народження людини, другі набуваються у процесі життя. Можна також погодитися й з тим, що потреби виступають й як наслідок економічної діяльності людей.

Тому, з одного боку, повинні існувати певні потреби для того, щоб людина займалася будь-якою економічною діяльністю, а з іншого – саме така діяльність породжує нові потреби.

Класифікація потреб

Різноманіття людських потреб можна об'єднати у групи, користуючись тими чи іншими класифікаційними характеристиками. Наведемо деякі з можливих способів класифікації потреб.

1. За походженням:

- а) первинні потреби;
- б) вторинні потреби.

Первинні потреби є за своєю природою фізіологічними і, як правило, вродженими. Прикладами можуть слугувати потреби у воді та їжі, потреби дихати, спати тощо.

Вторинні потреби за своєю природою є соціально-психологічними – наприклад, потреба в успіху, владі, повазі, любові.

Первинні потреби закладені генетично, а вторинні зазвичай усвідомлюються в міру надбання життєвого досвіду. Оскільки люди мають різний надбаний досвід, вторинні потреби людей відрізняються, можливо, більшою мірою, ніж первинні.

2. За суб'єктами:

- а) кінцеві потреби;
- б) проміжні потреби.

Кінцеві потреби – це потреби самої людини як біосоціальної істоти. Їх можна ще назвати особистими потребами. У результаті їх задоволення

відтворюється сама людина. Блага, що задовольняють кінцеві потреби, отримали назву предмети споживання. Це – їжа, одяг, житло тощо. В результаті споживання ці блага використовуються, виводяться з економічного обігу.

Проміжні потреби тільки опосередковано пов'язані з самою людиною. Це потреби господарських структур. Їх задоволення слугує створенню нових благ. Тому такі потреби вважаються виробничими, а блага, що їх задовольняють – засобами виробництва (верстати, обладнання, метал, тощо). У процесі споживання цих благ вони не зникають, а перевтілюються і в подальшому слугують для задоволення інших проміжних або кінцевих потреб.

3. За формою задоволення:

- а) ті, що задовольняються індивідуально;
- б) ті, що задовольняються колективно.

Перші людина має змогу задовольнити, не об'єднуючись з іншими суб'єктами. До них можна віднести потреби у сні, їжі тощо, тоді як потреба, наприклад, у водопостачанні у містах задовольняється колективно.

ВАЖЛИВО! Піраміда Маслоу НЕ Є ієрархічною, детальніше – скидав відео

Корисність блага - це міра, з якою воно може задовольнити ту чи іншу потребу людини.

Не важко помітити тісний взаємозв'язок між корисністю блага та його кількістю, що споживається. Якщо уявити собі благо, що ділиться на рівні частини (наприклад, велике блюдо з пиріжками), то корисність кожної нової частини, що споживається, буде мати тенденцію до згасання. Визначимо умовно корисність першого пиріжка коефіцієнтом 10. З'ївши його, людина вже частково наситилася, другий пиріжок буде мати для неї меншу корисність,

Може настати момент, коли нова порція блага буде мати від'ємну корисність, не стільки задовольняти потребу, скільки викликати певні ускладнення у споживача. Таким чином, можна стверджувати, що порції деякого блага, що споживаються послідовно, мають спадну корисність для споживача. У деяких товарах, навпаки, така корисність зростає.

Гранична корисність блага – корисність для споживача кожної нової (додаткової) порції блага – залежить як від важливості потреби, що задовольняється цим благом, так і від його рідкості.

Саме останнім можна пояснити, чому так відрізняються у споживацькій оцінці однакові вагові порції, скажімо, золота та чорного металу.

Закон спадаючої граничної корисності стверджує, що в міру насичення потреби корисність кожної нової порції продукту для споживання стає менше попередньої. Таке спостерігається, зокрема, при споживанні їжі, коли кожна нова порція за один прийом надає нам усе меншу корисність.

Однак, для деяких видів товарів існує зворотня тенденція – кожна нова одиниця продукту створює більшу корисність для нього. Зокрема, таке спостерігається у музеях, приватних колекціях, тощо.

Корисність блага пов'язана з його можливістю задовольняти цілком визначені потреби. Одне й те саме благо може мати змогу задовольнити декілька різних потреб. Так, автомобіль можна розглядати і як засіб

пересування, і як засіб завоювання певного соціального визнання, і як спосіб самовираження. Тому один і той же автомобіль може мати велику корисність для транспортування врожаю з дачної ділянки та зовсім не задовольняти потребу у престижі.

На семінар: підібрати корисність для якихось товарів

Виробництво – це вплив людини на речовину природи з метою надання їй властивостей і форм, придатних для задоволення потреб.

Воно представляє собою суспільний процес, оскільки люди, як правило, вступають при цьому в певні взаємовідносини для проведення економічної діяльності. Процес виробництва можна розглядати як процес споживання, але споживання особливого – ресурсного. У цьому процесі створюються нові блага. Без ресурсів виробництво неможливе.

Виробничі ресурси (фактори) – це все те, що необхідно для здійснення процесу виробництва. Їх можна поділити на дві групи:

- речові фактори (матеріальні ресурси або засоби виробництва);
- особисті фактори (людські ресурси).

Матеріальні ресурси (засоби виробництва) мають різне походження. Частина з них створена природою і лише використовується людиною у своїх цілях, - це природні ресурси. До них відноситься земля, мінеральна сировина (нафта, газ, залізна руда, вугілля та інше), водні та лісові ресурси, а також деякі інші

компоненти навколишнього природного середовища, які можуть бути використані для виробництва життєвих благ.

Головна проблема природних ресурсів – це їхня обмеженість.

І саме тому, основна проблема економічної теорії є мінімізація використання ресурсів при максимізації задоволенні потреб, тобто, підвищення ефективності.

Поняття «ефективність» в англійській мові має два визначення – efficiency та effectiveness.

У першому випадку ефективність – це співвідношення отриманого результату до витрачених на нього ресурсів. Якщо отримана величина більше 1 – то такий процес є ефективним, якщо менше – неефективний.

У другому випадку ефективність визначається як сукупний (накопичувальний) вплив усіх чинників на кінцевий результат.

Варто відмітити, що ці два визначення не протирічать одне одному, проте, поняття efficiency більш комплексне, і включає в себе поняття effectiveness.

Тема 3. "Поняття економічної системи. Поняття власності"

1. Поняття економічної системи

Економічна система — сукупність взаємопов'язаних елементів, що забезпечують виробництво, розподіл, обмін та споживання економічних благ.

Основні елементи економічної системи:

Виробничі ресурси.

Суб'єкти економіки (домогосподарства, підприємства, держава).

Економічні відносини (виробничі, розподільчі, ринкові).

Функції економічної системи:

Організація використання ресурсів.

Задоволення потреб суспільства.

Стимулювання розвитку економіки.

2. Питання, на які повинна відповісти економічна система

Що виробляти? — які товари та послуги потрібні суспільству.

Як виробляти? — які ресурси і технології використовувати.

Для кого виробляти? — як розподілити товари та послуги серед членів суспільства.

3. Типи економічних систем, їхня характеристика

Первісна економічна система:

Основа на натуральному господарстві.

Спільна власність на ресурси.

Примітивні технології та низький рівень продуктивності праці.

Планова (командно-адміністративна) система:

Центральне планування економіки.

Державна власність на засоби виробництва.

Відсутність конкуренції.

Низька адаптивність до змін.

Ринкова економічна система:

Приватна власність на ресурси.

Вільний ринок і конкуренція.

Попит і пропозиція регулюють економічні процеси.

Переваги: ефективність, інновації.

Недоліки: соціальна нерівність, циклічність криз.

Змішана економічна система:

Поєднання елементів ринкової та планової систем.

Держава регулює економічні процеси (податки, субсидії).

Баланс між ефективністю та соціальною справедливістю.

4. Поняття та форми власності

Власність — відносини між людьми щодо володіння, розпорядження та використання економічних ресурсів.

Основні форми власності:

Приватна — ресурси належать окремим особам або підприємствам.

Державна — ресурси перебувають у володінні держави.

Колективна (кооперативна) — спільна власність групи людей.

Змішана — поєднання різних форм власності.

Історичні форми власності:

Первісна (спільна).

Рабовласницька.

Феодальна (власність феодалів на землю).

Капіталістична (приватна власність на засоби виробництва).

Соціалістична (державна власність).

Тема 4. "Поняття попиту та пропозиції"

1. Поняття попиту

Попит — це бажання та здатність споживачів купувати певний товар або послугу за різними цінами у певний період.

Закон попиту:

При інших рівних умовах, із зниженням ціни товару попит на нього зростає, і навпаки.

Причини:

Ефект доходу (доступність товару при нижчій ціні).

Ефект заміщення (перехід на дешевші товари).

Графік попиту: низхідна крива.

2. Поняття пропозиції

Пропозиція — це кількість товарів або послуг, яку виробники готові продати за різними цінами у певний період.

Закон пропозиції:

При інших рівних умовах, із зростанням ціни товару пропозиція на нього зростає, і навпаки.

Причини:

Зростання прибутковості виробництва.

Мотивація виробників до розширення виробництва.

Графік пропозиції: висхідна крива.

3. «Хрест Маршалла» та ринкова рівновага

«Хрест Маршалла» — перетин кривих попиту та пропозиції на графіку.

Ринкова рівновага:

Ціна, за якої обсяг попиту дорівнює обсягу пропозиції.

Величина рівноваги — кількість товару, проданого за рівноважною ціною.

Умови:

Надлишок пропозиції (ціна вище рівноважної) — зниження ціни.

Дефіцит пропозиції (ціна нижче рівноважної) — зростання ціни.

4. Поняття еластичності попиту та пропозиції

Еластичність попиту:

Міра чутливості попиту до змін ціни.

Види:

Еластичний попит ($E_d > 1$).

Нееластичний попит ($E_d < 1$).

Одинична еластичність ($E_d = 1$).

Еластичність пропозиції:

Міра чутливості пропозиції до змін ціни.

Формула аналогічна еластичності попиту.

5. Виключення з закону попиту та пропозиції

Ефект Гіффена:

Відноситься до товарів нижчої категорії (товари першої необхідності).

Зростання ціни може призвести до зростання попиту.

Ефект Веблена:

Стосується престижних (люксових) товарів.

Вища ціна підвищує попит через демонстративне споживання.

Ефект моди (наслідування):

Попит на товар зростає через популярність або суспільний вплив.

Ефект сноба:

Попит зменшується, якщо товар стає масово популярним.

Тема 5. "Ринок та конкуренція"

1. Поняття ринку, його структура та функції

- **Ринок** — це система економічних відносин, пов'язаних із купівлею-продажем товарів та послуг.
- **Структура ринку:**
 - **За об'єктами обміну:**
 - Ринок товарів і послуг.
 - Ринок праці.
 - Фінансовий ринок (гроші, цінні папери).

- **За рівнем конкуренції:**

- Досконала конкуренція.
- Недосконала конкуренція (монополія, олігополія).

- **За територіальним охопленням:**

- Локальний, регіональний, національний, глобальний.

- **За рівнем регулювання:**

- Вільний, регульований.

- **Функції ринку:**

- Посередницька (зв'язок між виробниками і споживачами).
- Інформаційна (надання даних про ціни, попит, пропозицію).
- Регулююча (розподіл ресурсів).
- Цінова (формування цін).
- Стимулююча (заохочення інновацій та ефективності).

2. Сутність конкуренції та її роль

- **Конкуренція** — це суперництво між суб'єктами ринку за споживача з метою отримання прибутку.

- **Роль конкуренції:**

- Стимулює підвищення якості продукції.
- Сприяє зниженню витрат виробництва.
- Заохочує інновації.
- Забезпечує раціональний розподіл ресурсів.
- Виступає механізмом саморегулювання ринку.

3. Досконала та недосконала конкуренція

- **Досконала конкуренція:**

- Велика кількість продавців і покупців.
- Однорідна продукція.
- Вільний доступ до ринку.
- Прозорість інформації про ціни та умови.
- Приклад: ринок сільськогосподарської продукції.

- **Недосконала конкуренція:**

- **Монополія:**

- Один продавець контролює ринок.
- Високі бар'єри для входу.
- Приклад: природні монополії (електроенергія, газ).

- **Олігополія:**

- Невелика кількість великих фірм.
- Залежність від дій конкурентів.
- Приклад: ринок авіаперевезень.

- **Монополістична конкуренція:**

- Велика кількість продавців.
- Диференціація продукції.
- Приклад: ринок одягу, косметики.

4. Державне регулювання конкуренції

- Мета: забезпечення чесної конкуренції, обмеження монополій, захист прав споживачів.
- Основні інструменти:
 - Законодавство про захист конкуренції.
 - Антимонопольні заходи (розукрупнення компаній, штрафи).
 - Контроль за злиттям і поглинанням компаній.
 - Регулювання природних монополій (тарифна політика).

5. Діяльність антимонопольного комітету

- **Антимонопольний комітет України (АМКУ):**
 - Центральний орган виконавчої влади, що контролює дотримання антимонопольного законодавства.
- Основні завдання:
 - Виявлення та припинення порушень конкуренції.
 - Регулювання цін у секторах природних монополій.
 - Контроль за злиттями, які можуть призвести до монополізації.
 - Захист прав споживачів.
- Методи діяльності:

- Проведення розслідувань.
- Встановлення штрафів за антиконкурентну поведінку.
- Надання рекомендацій щодо регулювання ринку.

Тема 6. "Теорія фірми. Дохід та прибуток"

1. Фірми як суб'єкти ринкової економіки

- **Фірма** — це організація, яка займається виробництвом товарів чи наданням послуг з метою отримання прибутку.
- Роль фірм у ринковій економіці:
 - Організація та управління виробничими процесами.
 - Забезпечення ринку товарами та послугами.
 - Забезпечення зайнятості.
 - Інновації та розвиток економіки.

2. Класифікація фірм

- **За формою власності:**
 - Приватні.
 - Державні.
 - Змішані.
- **За розміром:**
 - Малі (до 50 працівників).
 - Середні (50-250 працівників).
 - Великі (понад 250 працівників).
- **За організаційно-правовою формою:**
 - Індивідуальні підприємства.
 - Товариства (з обмеженою відповідальністю, повні, командитні).
 - Акціонерні товариства (відкриті, закриті).
- **За типом діяльності:**
 - Виробничі.
 - Торговельні.
 - Сервісні.

- Інноваційні.

3. Поняття доходу та прибутку

- **Дохід** — це сукупність коштів, отриманих фірмою від реалізації товарів або послуг.

- .

- Види доходів:

- **Валовий дохід** — загальна сума коштів, отриманих від продажу продукції.

- **Чистий дохід** — валовий дохід за вирахуванням витрат.

- **Прибуток** — це різниця між доходами та витратами фірми.

- **Формула:** $\text{Прибуток} = \text{Дохід} - \text{Витрати}$
 $\text{Прибуток} = \text{Дохід} - \text{Витрати}$

- Види прибутків:

- **Економічний прибуток** — різниця між доходами та економічними витратами (враховуються як явні, так і неявні витрати).

- **Бухгалтерський прибуток** — різниця між доходами та явними витратами.

4. Номінальний та реальний дохід

- **Номінальний дохід:**

- Загальна сума доходів, отриманих у грошовій формі.
- Не враховує рівень інфляції та купівельну спроможність.

- **Реальний дохід:**

- Визначає купівельну спроможність отриманого доходу.

- **Формула:**

$$\text{Реальний дохід} = \frac{\text{Номінальний дохід}}{\text{Рівень цін}} \quad \text{Реальний дохід} = \frac{\text{Номінальний дохід}}{\text{Рівень цін}}$$

5. Ефективність використання доходів

- **Показники ефективності:**

- **Рентабельність:**

- Визначає співвідношення прибутку до витрат або доходів.
- **Формула:**

$$\text{Рентабельність} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Витрати}} \times 100\%$$

$$\text{Рентабельність} = \frac{\text{Витрати}}{\text{Прибуток}} \times 100\%.$$
- **Окупність інвестицій:**
- Показує, наскільки швидко інвестиції приносять прибуток.
- **Фактори, що впливають на ефективність:**
 - Раціональне використання ресурсів.
 - Впровадження інноваційних технологій.
 - Зниження витрат виробництва.
 - Поліпшення якості продукції.
- **Стратегії підвищення ефективності:**
 - Оптимізація витрат.
 - Диверсифікація продукції.
 - Розширення ринків збуту.

Тема 7. Державне регулювання економіки

1. Вплив держави на національну економіку

- **Роль держави:**
 - Забезпечення макроекономічної стабільності.
 - Захист національних інтересів.
 - Соціальний захист населення.
 - Регулювання ринкових процесів для запобігання кризовим явищам.
- **Причини державного втручання:**
 - Невдачі ринку (монополії, зовнішні ефекти, нерівномірний розподіл ресурсів).
 - Соціальна нерівність.
 - Захист довкілля.
 - Забезпечення громадських благ.

2. Функції держави в економічному регулюванні

- **Алокаційна функція:**

- Перерозподіл ресурсів для виробництва суспільних благ.
- Напрямок інвестицій у стратегічні галузі.

- **Розподільна функція:**

- Зменшення соціальної нерівності через податки та трансфери.

- **Стабілізаційна функція:**

- Підтримка економічної рівноваги.
- Зниження рівня інфляції, безробіття.

- **Контрольна функція:**

- Регулювання діяльності монополій.
- Захист прав споживачів і підприємців.

- **Екологічна функція:**

- Захист природних ресурсів та екологічне регулювання.

3. Форми, методи та інструменти регулювання економіки

- **Форми регулювання:**

- Пряме (державне підприємництво, планування).
- Непряме (через ринкові механізми, наприклад, податки).

- **Методи регулювання:**

- **Адміністративні:**

- Законодавче регулювання.
- Ліцензування.
- Квотування.

- **Економічні:**

- Податкова політика.
- Субсидії.
- Кредитно-грошова політика.

- **Інструменти регулювання:**

- Податки.
- Державні витрати.

- Облікова ставка.
- Мінімальна заробітна плата.

4. Кредитно-грошове регулювання

- Політика, спрямована на контроль обсягу грошей в обігу, кредитних ставок і ліквідності банківської системи.

- **Основні інструменти:**

- Облікова ставка (процент, за яким центральний банк кредитує комерційні банки).
- Операції на відкритому ринку (купівля-продаж цінних паперів).
- Резервні вимоги (мінімальні запаси, які банки повинні зберігати).

- **Цілі:**

- Контроль інфляції.
- Стабілізація валютного курсу.
- Підтримка економічного зростання.

5. Податково-бюджетне регулювання

- Політика, спрямована на регулювання економіки через доходи і видатки бюджету.

- **Основні елементи:**

- **Податкова політика:**

- Прогресивне, регресивне, пропорційне оподаткування.
- Зниження або підвищення податків залежно від економічної ситуації.

- **Бюджетна політика:**

- Стимулююча (збільшення державних видатків у період спаду).
- Стримуюча (зменшення видатків у період перегріву економіки).

- **Цілі:**

- Забезпечення соціальних потреб.
- Фінансування державних програм.
- Перерозподіл доходів.
- Підтримка пріоритетних галузей.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Економічна теорія: навчальний посібник. Укл: М.І. Колосінська, С.І. Белей, С.В. Бойда. Чернівці: Чернівець. нац. унів-т., 2021. 200 с.
2. Економічна теорія: підручник / за заг. ред. В.П. Якобчук. – К.: Видавництво Ліра-К, 2020. 450 с.
3. Петруня Ю.Є., Задоя А.О. Економіка: базовий курс. Навчальний посібник [Електронне видання].[6-те вид., переробл. і доп.]. Дніпро: Університет ім. Альфреда Нобеля, 2023. 265 с.
4. Кокареєв І. В. Основи економічної теорії : навч. посібник / І. В. Кокареєв. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 100 с.

Додаткова

1. Організація власного бізнесу: навч. посіб.: за ред. к.е.н. доц. Є.В. Ткача. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. 2023. 264 с.
2. Економіка: практикум з економічної теорії, історії економіки та економічної думки, мікро та макроекономіки. За ред. З.І. Галушки, Г.М. Поченчук. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т. Ю. Федьковича. 2022. 368 с.
3. Економічна теорія: закономірності, практика та сучасність : підручник / Е. М. Забарна, О. М. Козакова, Н. О. Задорожнюк та ін. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. – 412 с.
4. Горняк О. В., Матюк Т. В. Економічна теорія. Навч.-метод. посібн. Одеса: 2020. 140 с
5. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Київ: Наш формат, 2022. 968 с

Інформаційні ресурси

1. Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: www.me.gov.ua
2. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: www.bank.gov.ua
3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua
4. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>